

TERAPI SENI DALAM KAUNSELING PELAJAR PINTAR DAN BERBAKAT

RAFIDAH KASTAWI & NORIAH MOHD ISHAK

ABSTRAK

Kaunseling Pintar dan Berbakat (PB) masih baru di Malaysia. Kaunselor berhadapan dengan pelbagai masalah pelajar PB yang perlu diteliti dan difahami untuk membantu menyelesaikan masalah yang dihadapi oleh pelajar-pelajar ini. Ini menjadikan kaunselor perlu menggunakan pelbagai kaedah, cara dan teknik yang boleh membantu pelajar-pelajar PB menyelesaikan masalah mereka. Terapi seni merupakan salah satu pendekatan alternatif yang boleh digunakan dalam proses kaunseling untuk membantu pelajar PB yang berhadapan dengan masalah sosial dan emosional. Timbul beberapa persoalan yang perlu dibincangkan untuk memahami pendekatan ini dalam kaunseling PB, antaranya a) bagaimanakah pendekatan terapi seni membantu perlakuan emosi pelajar PB dalam proses kaunseling?, b) bagaimanakah pendekatan terapi seni membantu kaunselor menyelesaikan permasalahan sosial dan emosional pelajar-pelajar PB?.

Kata Kunci: *Terapi Seni, Pelajar Pintar Dan Berbakat, Kaunseling, Masalah Sosial Dan Emosional*

ABSTRACT

Gifted and Talented (GT) counseling still new in Malaysia. Counselors deals with various issues and matters encountered by GT students that need to be examined and understood in order to help GT students resolve the issues and problems faced. There are many ways, methods and technique in counseling to assist GT students in finding their way out. Arises the question that needs to be discussed to understand this approach in counseling PB, a) How art therapy helps the GT students in expressing the emotion during counseling process? b) How was this approach will helping the counselors in a process of problem solving the GT students.

Keywords: *Art Therapy, Gifted and Talented Student, Counseling, Social and Emotional Problems*

PENDAHULUAN

Perkhidmatan Bimbingan dan Kaunseling (PBK) untuk pelajar pintar dan berbakat (PB) masih baru di Malaysia. Ini disebabkan golongan ini jarang diberikan perhatian dalam masyarakat, menyebabkan keperluan pembelajaran mereka selama ini terabai (Ng & Sadiyao 2005). Selain itu keperluan pelajar PB yang berbeza daripada remaja biasa menyebabkan perkembangan pendidikan golongan ini tidak diberi perhatian. Di Malaysia, masih belum ada perkhidmatan sokongan khusus untuk membantu

perkembangan pendidikan golongan PB ini. Situasi ini turut diakui oleh kerajaan sendiri menerusi ucapan Perdana Menteri Malaysia, Datuk Seri Najib Razak, ketika merasmikan Perkhemahan Cuti Sekolah PERMATApintar di Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) pada 6 Disember 2009 (Berita Harian Disember 2009). Di Malaysia masih belum ada satu perkhidmatan sokongan yang khusus untuk membantu perkembangan pendidikan golongan ini.

Namun demikian, PBK di sekolah merupakan suatu perkhidmatan sokongan yang berupaya memenuhi keperluan psikologikal golongan ini. Kajian menunjukkan golongan pelajar PB tidak mendapat layanan yang sewajarnya daripada pihak PBK di sekolah (Salleh 1998). Situasi ini memberi kesan kepada perkembangan sosial dan emosional mereka memandangkan golongan ini tidak terlepas daripada menghadapi pelbagai bentuk masalah psikologi sama seperti masalah yang dihadapi oleh golongan PB di negara-negara lain (Roshadah 2004; Noriah & Abu Yazid 2010). Dalam menjelaskan perkara ini, kajian berkaitan kaunseling PB di Malaysia diibaratkan masih dalam peringkat bayi (Noriah & Abu Yazid 2010), menjadikan bidang ini suatu keperluan yang penting dalam usaha membantu memenuhi keperluan psikologikal golongan ini. Dalam konteks ini, PBK berperanan sebagai salah satu perkhidmatan sokongan yang berupaya membantu memenuhi keperluan pendidikan golongan ini (Abu Yazid & Aliza 2009). PBK perlulah berusaha menyediakan perkhidmatan yang dapat membantu pihak sekolah untuk mengenal pasti keperluan pembelajaran golongan ini, seterusnya memberi sokongan dan menyediakan kemudahan yang berupaya memenuhi keperluan psikologikal golongan PB di sekolah (McEachern 2001; Gross, Robinson, Colangelo 2002; Woods 2010). Kaunselor di sekolah bertanggungjawab untuk membantu golongan ini dengan memberikan perkhidmatan bimbingan dan kaunseling yang betul dan berkesan. Kaunselor perlulah berusaha mempelbagaikan strategi dan kaedah yang bersesuaian dengan keunikan dan perbezaan yang ada dalam diri pelajar PB ini.

Memandangkan belum ada suatu pendekatan atau strategi yang dapat dibuktikan keberkesanannya secara empirikal untuk membantu golongan ini, maka para kaunselor sukar untuk memastikan bentuk kaunseling yang diperlukan oleh golongan ini, termasuklah kesukaran untuk menggambarkan cabaran yang dihadapi oleh golongan PB ini (Moon 2007; Wood 2010). Justeru itu, terapi seni dilihat sebagai salah satu pendekatan yang boleh digunakan dalam proses kaunseling sama ada dalam kaunseling individu ataupun kaunseling kelompok terutama kepada golongan PB yang berhadapan dengan masalah pembelajaran seperti di bawah pencapaian (*underachievement*) (McEachern 2000); juga bermasalah sosial dan emosional seperti dalam keadaan kesedihan (Burke 2009). Penggunaan terapi seni dalam kaunseling dilihat sebagai salah satu pendekatan yang sesuai untuk diaplikasikan kepada remaja yang berbeza tahap perkembangan, tahap pembelajaran dan juga berbeza keperluan sosial dan emosi (Stanley dan Miller 1993 dalam Kahn 1999). Kekuatan dan kelebihan yang ada pada terapi seni, membolehkan pendekatan ini diaplikasikan dalam kaunseling PB. Dalam pada itu, prestasi dan keupayaan yang

tinggi oleh golongan PB dalam satu atau lebih dalam bidang keupayaan intelektual, kecenderungan dalam akademik, pemikiran kreatif, keupayaan kepimpinan, bakat dalam seni visual dan persembahan (Schirmacher 2006); membolehkan kaunselor menggunakan aktiviti seni sebagai medium interaksi dan komunikasi yang berkesan dalam sesi kaunseling yang dijalankan kepada golongan ini.

OBJEKTIF KAJIAN

Objektif kajian ini secara khususnya adalah:

1. Mengetahui maklum balas kaunselor tentang penggunaan pendekatan terapi seni dalam proses kaunseling dengan pelajar PB yang bermasalah sosial dan emosional
2. Mengetahui perluhan emosi pelajar PB dalam proses kaunseling menggunakan pendekatan terapi seni

KAJIAN KEPUSTAKAAN

Konsep Terapi Seni

Dalam membincangkan takrifan terapi seni (TS), perkataan terapi dan seni perlu diberikan penelitian secara literal. Menurut Oxford Dictionary of Psychology (2003), perkataan terapi seni berasal daripada perkataan Greek iaitu 'therapeuein' yang bermakna untuk memulihkan atau untuk dijaga manakala perkataan terapi seni merupakan suatu bentuk psikoterapi di mana klien atau pesakit digalakkan untuk meluahkan perasaan dan konflik dalaman diri mereka menerusi seni. Seni bermakna karya seperti sajak, lukisan, muzik dan lain-lain; yang diciptakan dengan bakat (kecekapan), hasil daripada sesuatu ciptaan. Kesimpulannya secara harafiah dapatlah ditakrifkan terapi seni merupakan rawatan yang terhasil daripada sesuatu ciptaan atau karya.

Namun demikian TS merupakan gabungan antara seni dan psikoterapi. Ini kerana seni merupakan ciptaan yang mempunyai nilai estetika yang berupaya merangsang gambaran alam realiti, manakala psikoterapi merupakan rawatan secara psikologikal kepada individu yang mengalami kecelaruan. Ini menunjukkan bahawa terapi seni merupakan pendekatan terapeutik menerusi aktiviti seni visual seperti melukis, mewarna, fotografi dan seni arca yang berupaya membantu klien meluahkan emosi dan perasaan yang terpendam, seterusnya memberi makna kepada terapi dan diagnosis yang dilakukan kepada klien. Manakala 'Oxford Dictionary of Psychology' (2003) mendefinisikan terapi seni sebagai salah satu bentuk psikoterapi, di mana klien digalakkan meluahkan perasaan dan konflik dalaman mereka menerusi seni. Penggunaan material seni seperti warna air, krayon, dan 'non-toxic magic colour' digunakan sebagai medium perluhan diri klien. Selain itu 'American Art Therapy Association' - AATA (1996) menyatakan, TS terhasil daripada idea yang mendapati proses menghasilkan seni berupaya mengubati dan meningkatkan kualiti hidup seseorang. Ia juga merupakan suatu bentuk komunikasi bukan lisan,

di mana perasaan dan fikiran seseorang dapat dikomunikasikan menerusi proses penghasilan seni tersebut. Ini bermakna terapi seni merupakan psikoterapeutik dan proses pembelajaran yang menggunakan seni sebagai medium interaktif. Menerusi pelbagai aktiviti seni seperti melukis, mewarna, menyanyi, pergerakan dengan muzik, dan drama; TS berupaya membantu individu untuk mencari makna di sebalik proses kreatif yang telah dilalui dan menggalakkan perkongsian pengalaman antara klien dan terapis atau kaunselor (Malchiondi 1998). Justeru itu, terapi seni ini termasuklah hubungan peribadi antara klien dan kaunselor atau terapis yang mengendalikan sesi tersebut; di mana klien merasa selamat dan terlindung daripada ancaman apabila membicarakan masalah yang dihadapi oleh klien, meneroka sebab mengapa masalah itu terjadi, meluahkan perasaan yang sukar dan juga meluahkan perasaan dengan cara yang berbeza.

Kajian Terapi Seni di Malaysia

Bidang terapi seni merupakan salah satu pendekatan yang baru dalam proses kaunseling di Malaysia, menyebabkan kajian berkaitan terapi seni ini sangat terhad dan hampir tidak wujud. (Paw, Noriah & Salleh 2008). Oleh yang demikian, kajian dalam bidang ini sangat diperlukan demi memperkembangkan penggunaan terapi seni dalam bidang kaunseling di Malaysia. Namun demikian, kebanyakan kaunselor di Malaysia mengaplikasikan pendekatan terapi seni dalam proses kaunseling. Malahan ramai dalam kalangan pengamal kaunseling menegaskan bahawa terapi seni berupaya membantu kaunselor yang berhadapan dengan kekangan masa atau 'time-limited counseling' (Kahn 1999). Walau bagaimanapun, kajian oleh Paw Eng See, Noriah dan Salleh (2008) telah membuktikan bahawa terapi seni boleh dilaksanakan dan berupaya membantu kaunselor memperoleh lebih banyak maklumat daripada klien. Selain itu, pendekatan terapi seni juga membantu klien membina strategi dan meningkatkan kemahiran menyelesaikan masalah. Justeru itu, terapi seni boleh dianggap sebagai pendekatan tambahan yang berupaya membantu kaunselor mengendalikan proses kaunseling dengan lancar dan berkesan.

Terapi Seni Ekspresif Pemusatan Insan Natalie Rogers

Pendekatan yang digunakan dalam Terapi Seni Ekspresif Pemusatan Insan oleh Natalie Rogers merupakan pendekatan moden kepada kaunseling dan psikoterapi berasaskan kepada pendekatan tradisional Pemusatan Insan Carl Rogers (Sommers-Flanagan 2007). Ia juga merupakan kesinambungan pendekatan Pemusatan Insan yang telah dimulakan oleh Carl Ransom Rogers. Pendekatan ini menggunakan pelbagai modaliti seperti seni, pergerakan, penulisan dan muzik dalam usaha mempermudah pertumbuhan terapeutik seseorang klien, dengan menggunakan prinsip-prinsip yang ada dalam Teori Pemusatan Insan Carl Rogers sebagai tunjang utama dalam Ekspresif Terapi Seni Pemusatan Insan Natalie Rogers. Dalam hal ini, Natalie menggunakan pendekatan tanpa arah (non-directives) disebabkan beliau percaya akan keupayaan yang ada pada setiap kliennya dan beliau menggunakan pengalaman peribadinya sebagai asas dalam pemikiran teoritikalnya (Sommers-Flanagan 2007).

a. Prinsip-prinsip Teori Pemusatan Insan

Dalam pendekatan ini Natalie berpegang kepada konsep keterbukaan kepada pendidikan dan pegalaman, yang mengaitkan dengan keupayaan dirinya yang sentiasa terbuka kepada penerokaan dalam Teori Pemusatan Insan Seni Ekspresif. Sifat keterbukaan ini merupakan satu petunjuk kepada kefungasian diri seseorang pada tahap optimal. Ini menjadikan Natalie sentiasa bersedia untuk berhadapan dengan risiko secara professional dan memandang tinggi keaslian pengalaman dan pendidikan yang diperolehi. Pandangan dan falsafah Rogers terhadap kepercayaan kepada kemampuan klien untuk mengenal pasti perasaan yang dirasakan, berupaya mengarah diri sendiri untuk menyelesaikan masalah serta mengenal pasti masalah yang benar-benar genting untuk diselesaikan menjadi pegangan utama kepada pendekatan ini. Natalie percaya bahawa setiap individu di muka bumi ini mempunyai harga diri, bernilai dan mempunyai kemampuan untuk mengarah sendiri. Oleh yang demikian, dengan memberi penekanan terhadap keupayaan klien, pendekatan ini mampu untuk meningkatkan potensi klien ke tahap maksimum. Ini kerana apabila klien dapat merasakan dirinya diterima dan difahami, penawar kepada masalah akan muncul dengan sendirinya.

Selain itu, pendekatan ini turut menekankan peranan terapis atau kaunselor sebagai seorang yang jujur, terbuka, empati, kongruen, mengambil berat menerusi keupayaan mendengar secara mendalam masalah yang dihadapi oleh klien dan mampu memudahkan pertumbuhan secara individu atau berkumpulan (Natalie 1993). Mendengar masalah klien dengan mendalam dan sepenuh hati terhadap kesengsaraan emosional klien berserta rasa hormat kepada kemampuan klien untuk mendapatkan jawapan kepada permasalahan yang dihadapi klien merupakan suatu hadiah yang sangat bernilai kepada klien. Di samping itu, empati dan penerimaan terapis atau kaunselor terhadap diri klien, memberikan suatu peluang kepada klien untuk meningkatkan kuasa sendiri untuk berusaha meneroka keunikan potensi yang terdapat dalam diri individu tersebut.

b. Panduan penggunaan terapi seni kepada kaunselor

Pendekatan yang digunakan dalam terapi seni ini merupakan suatu usaha untuk meningkatkan keupayaan klien untuk berasa selamat dan dipercayai sepenuhnya. Keadaan yang sama akan memudahkan jalinan hubungan antara klien-kaunselor serta membantu menyokong persekitaran untuk daya kreativiti klien (Natalie 1993). Selain itu, terdapat beberapa panduan yang perlu diikuti oleh kaunselor yang menggunakan terapi seni dalam proses kaunseling.

Menurut Furth (1988), kaunselor tidak boleh melakukan interpretasi terhadap hasil seni klien tetapi hanya memberikan tumpuan kepada perasaan yang dijelmakan oleh klien menerusi hasil seni tersebut. Selain itu kaunselor haruslah bertindak sebagai penyelidik dengan memberi penekanan kepada aspek-aspek tertentu seperti berikut :

- Kaunselor perlulah memulakan dengan memberikan gambaran umum tentang hasil seni tersebut

- Bukannya menginterpretasi hasil seni tersebut tetapi memfokuskan kepada gambaran perasaan yang ada dalam hasil seni tersebut.
- Kaunselor perlu mensintesis apa yang diperoleh daripada hasil seni tersebut dengan bertindak sebagai pengkaji dengan 'mengkaji' hasil seni yang dihasilkan seperti berikut :
- perasaan yang dijelamkan dalam hasil seni tersebut
- sesuatu objek yang dihasilkan secara abnormal atau di luar kebiasaan / ganjil
- memerhatikan pemilihan warna, bentuk, atau item-item yang 'hilang'.

Isu -isu berkaitan sosial dan emosional pelajar PB

Golongan PB mempunyai keunikan dalam aspek sosial dan emosional, misalnya mereka lebih suka menyembunyikan konflik dalaman yang melanda diri mereka dan sukar untuk meminta bantuan orang lain dalam menyelesaikan masalah yang dihadapi (Peterson 2001). Mereka berusaha untuk mengatasi masalah atau konflik secara bersendirian sehingga menyukarkan diri mereka difahami oleh orang lain (Khatena 1992). Keadaan ini menyebabkan golongan PB berhadapan dengan pelbagai masalah terutamanya berkaitan dengan masalah keperluan sosial dan emosi yang unik dan berbeza dengan pelajar lain (Yoo & Moon 2006).

Menurut Dabrowski (1902-1980) mendapati golongan PB mempunyai tahap psikomotor, sensual, imaginatif, intelektual dan emosional 'overexcitabilities' yang lebih tinggi berbanding individu biasa (Piechowski 2002 dalam Reis, 2008). Lantaran itu, individu PB mempunyai kesedaran emosional dan kepekaan yang tinggi serta menunjukkan sifat-sifat empati yang keterlaluan terhadap orang lain, di samping mempunyai ingatan afektif yang kuat. Justeru itu, ada ketikanya pelajar PB ini menghadapi kesukaran untuk menyesuaikan diri dengan persekitaran yang baru, mudah merasa kesunyian; juga berhadapan dengan pelbagai emosi dan perasaan yang kompleks. Dalam menyelusuri proses perkembangan pelajar PB, golongan ini cenderung untuk berhadapan dengan pelbagai masalah (Hallahan & Kauffman 2000). Pada kebiasaannya, pelajar PB yang memasuki alam sekolah menengah akan menempuh banyak cabaran dan dugaan dalam persekitaran sosial yang berbeza (Gallagher 2009). Ini menjadikan pelajar PB berhadapan dengan tekanan yang lebih berbanding rakan sebaya mereka (Khatena 1992). Pelajar PB turut berhadapan dengan isu-isu sosial dan emosional seperti masalah penyesuaian sosial, kemurungan, tekanan, di bawah pencapaian (underachievement) dan kepintaran sebagai aset atau beban (Gallagher 2009).

Strategi pelaksanaan proses kaunseling PB

Terapi Seni bukanlah suatu pendekatan yang baru dalam bidang kaunseling kerana ia boleh disesuaikan dengan mana-mana pendekatan terapeutik dan boleh meningkatkan mana-mana sistem kepercayaan yang terapeutik (Riley 2001). Ia juga bukanlah suatu teori kaunseling yang unik tetapi lebih menekankan kepada teknik-teknik terapeutik seni yang dipinjam daripada pelbagai pendekatan teoritikal (Cochran 1996; Brandsma & Herbert 1997). Ini kerana setiap proses kaunseling merupakan gabungan pelbagai aspek daripada klien dan kaunselor yang memerlukan keseimbangan dalam diri

secara profesional dan ilmu pengetahuan untuk bertindak dalam masa-masa yang penting (Gladding 1995). Oleh yang demikian, integrasi kreatif seni bertindak sebagai media artistik dalam proses kaunseling yang membolehkan kaunselor menggunakan seni dengan meluas tanpa memerlukan latihan yang khusus dalam seni. Namun, kebanyakan kaunselor membatasi terapi seni kepada teori-teori klasik seperti teori psikodinamik (Kahn 1999). Dalam hal ini penggunaan terapi seni berupaya menyediakan kelebihan tersendiri dalam membantu melancarkan poses kaunseling yang dijalankan (Kahn 1999). Walau bagaimanapun TS menghadapi kontroversi tentang kesesuaian terhadap produk artistik yang dihasilkan oleh klien untuk tujuan penilaian psikopatologi (Brandsma & Herbert 1997).

Walaupun bagaimanapun kaunselor memainkan peranan penting sebagai agen perubahan yang berupaya mendampingi golongan PB dalam suatu proses yang dihasilkan secara kreatif daripada dialog yang terputik (Moon 2007). Justeru itu, menjadi agenda penting kepada para kaunselor memikirkan pendekatan dan strategi yang berkesan untuk mendampingi golongan PB ini. Tidak dinafikan bahawa kaunseling dengan remaja PB ini memerlukan kekuatan yang terbina daripada hubungan yang positif antara kaunselor dan klien; juga galakkan terhadap refleksi sendiri, seting matlamat dan autonomi (Moon 2007). Situasi ini menyebabkan kaunselor perlu meneroka teknik atau strategi kaunseling lain, misalnya jenis-jenis terapi; yang mana tidak banyak diketahui akan keberkesanannya kepada klien yang unik dan pintar seperti golongan PB ini (Moon 2002). Malahan penggabungan teori kaunseling dengan pelbagai terapi yang sesuai membolehkan klien mendapat celik akal dengan lebih cepat (Paw Eng See, Noriah dan Salleh 2008).

METODOLOGI PENYELIDIKAN

Reka bentuk kajian

Kajian ini menggunakan reka bentuk kajian kes pelbagai kes atau 'multi-case' berbentuk deskriptif (Yin 2009) dengan memilih dua orang pelajar PB yang berhadapan dengan masalah sosial dan emosional untuk dikaji. Keunikan pelajar Pintar dan Berbakat (PB) yang berhadapan dengan masalah sosial dan emosional menyebabkan pengkaji merasakan perlu untuk mendapatkan seberapa banyak maklumat daripada mereka. Selain itu pengkaji turut meminta peserta kajian memberikan maklum balas terhadap proses kaunseling menggunakan terapi seni aplikasi modaliti seni iaitu melukis, membentuk tanah liat dan menghasilkan kolaj. Dalam kajian ini, dua orang kaunselor PERMATApintar terlibat sepenuhnya dalam mengendalikan proses kaunseling menggunakan terapi seni. Mereka turut diminta memberikan maklum balas tentang proses tersebut selepas selesai proses kaunseling dijalankan. Justeru itu, reka bentuk kajian ini bertepatan dengan kenyataan Yin (2009) menjelaskan bahawa kajian kes berbentuk deskriptif berupaya menjelaskan gambaran secara keseluruhan akan fenomena yang hendak dikaji.

Lokasi Kajian

Kajian ini dijalankan di Kompleks PERMATApintar Negara, Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM), Bangi.

Subjek kajian

Subjek kajian merupakan dua orang pelajar PB berumur 16 tahun yang dirujuk kepada kaunselor PERMATApintar oleh guru kelas masing-masing. Berdasarkan maklumat kaunselor terdapat dua orang pelajar yang dirujuk oleh guru kelas masing-masing kepada pihak kaunseling. Mereka dilihat sering mengasingkan diri daripada kawan-kawan yang lain, tidak suka melibatkan diri dalam kerja kumpulan dan sering mengelamun semasa sesi pengajaran dan pembelajaran berlangsung. Kedua-dua orang pelajar ini kemudiannya diminta untuk mengisi Borang Soal selidik Inventori Kecerdasan Emosi Malaysia-R (IKEM). Langkah ini bertujuan untuk mengetahui tahap kecerdasan emosi (KE) mereka menerusi interpretasi Nilai Indeks Kecerdasan Emosi oleh Noriah dan Siti Rahayah (2005). Dengan mengetahui tahap KE kedua-dua orang pelajar ini, kaunselor berupaya untuk lebih memahami situasi sebenar yang dihadapi oleh pelajar tersebut. Selain itu, kaunselor juga boleh membantu pelajar-pelajar ini mencari dan meningkatkan trait KE yang perlu ada dalam diri mereka.

Tatacara Kajian dijalankan

Pada peringkat awal kajian ini, pengkaji telah mendapatkan kebenaran Pengarah Pusat PERMATApintar Negara untuk menggunakan khidmat dan penglibatan kaunselor Pusat PERMATApintar Negara dan pelajar-pelajar PB di pusat tersebut dalam kajian ini. Setelah kebenaran diperolehi daripada Pengarah, pengkaji telah bertemu dengan kaunselor untuk menerangkan tujuan dan prosedur kajian ini yang memerlukan penglibatan dan kerjasama beliau sepenuhnya. Kaunselor juga bersetuju untuk menjalani latihan intensif berpandukan kepada modul yang telah dihasilkan oleh pengkaji sendiri. Latihan intensif yang dikendalikan oleh pengkaji merupakan aplikasi terapi seni menggunakan modaliti seni iaitu melukis, membentuk tanah liat dan menghasilkan kolaj. Dalam latihan intensif tersebut, pengkaji telah menjelaskan secara teori tentang modaliti seni iaitu tanah liat dan aplikasi penggunaannya dalam proses kaunseling. Pengkaji turut melakukan sesi demonstrasi untuk setiap modaliti seni tersebut kepada kedua-dua orang kaunselor. Pengkaji turut menjelaskan beberapa panduan yang perlu kepada kaunselor semasa proses kaunseling tersebut dijalankan. Panduan ini penting kepada kaunselor untuk membimbing kaunselor melihat kepada hasil seni klien, seterusnya membantu klien ke arah mencapai matlamat proses kaunseling.

Selepas sesi latihan intensif dijalankan, pengkaji telah berbincang dengan kaunselor berkaitan peserta-peserta kajian yang akan melibatkan diri sepenuhnya dalam proses kaunseling menggunakan modaliti tanah liat tersebut. Kaunselor telah mengenal pasti dua orang pelajar yang telah dirujuk kepada pihak kaunselor oleh guru kelas masing-masing. Seterusnya sesi pertemuan antara kaunselor dan pelajar-pelajar tersebut telah menandatangani surat persetujuan kebenaran (consent

letter) untuk membenarkan pengkaji menggunakan data-data yang diperolehi untuk diterbitkan. Kaunselor telahpun menetapkan tarikh dan masa yang sesuai untuk menjalankan proses kaunseling dengan kedua-dua orang pelajar ini.

Analisis Data

Data-data kajian ini yang merupakan temu bual yang dijalankan oleh pengkaji dengan kaunselor dan dua orang pelajar PB. Secara keseluruhannya setiap pelajar telah melalui sekurang-kurangnya tiga pertemuan bersama-sama kaunselor. Data temu bual telah melalui proses transkripsi, di mana perbualan tersebut ditulis semula dan kemudiannya diserahkan kepada subjek kajian untuk disemak dan disahkan bahawa apa yang telah ditranskripsikan itu adalah benar sepertimana yang dilakukan dalam sesi temu bual. Kemudiannya, data-data tersebut telah dianalisis menggunakan perisian Nvivo untuk mendapatkan tema-tema yang sesuai dengan persoalan kajian.

DAPATAN DAN PERBINCANGAN HASIL KAJIAN

Dapatan kajian dan perbincangan dihuraikan berdasarkan persoalan-persoalan kajian yang telah dinyatakan.

A) Maklum balas kaunselor tentang penggunaan pendekatan terapi seni dalam proses kaunseling dengan pelajar PB yang bermasalah sosial dan emosional

Secara keseluruhannya kaunselor menjelaskan bahawa penggunaan terapi seni dalam proses kaunseling membantu klien meluahkan perasaan dan emosi dengan mudah. Selain itu klien turut membantu meningkatkan kreativiti klien ke arah penyelesaian masalah yang dihadapinya. Kaunselor turut menjelaskan bahawa pendekatan ini turut membantu klien memahami masalah mereka dengan lebih mudah. Pernyataan-pernyataan berikut menggambarkan maklum balas kaunselor tentang penggunaan pendekatan terapi seni dalam proses kaunseling dengan pelajar PB:

“walaupun nampak simple.. tapi dari segi emosionalnya, ia membantu klien meluahkan perasaan dengan mudah dapat tingkatkan kreativiti.. kadang kala tak sedar benda yang dihasilkan tu ada kaitan dengan diri kita..senang untuk faham masalah klien modul tu banyak membantu.. cuma macam kaunselor tu bagi saya kan perlu tingkatkan kemahiran lagi lah macamana nak melaksanakan” (Tema : membantu klien dalam perluahan perasaan)

Dalam membincangkan dapatan ini, kajian Riley (2001) menjelaskan bahawa seni merupakan bahasa ekspresif yang menyediakan permulaan hubungan dengan klien tersebut menerusi kreativiti klien sendiri. Hal ini memberi kebebasan kepada klien untuk berkomunikasi dengan kaunselor tanpa ancaman serta di bawah

kawalan klien sendiri. Kenyataan ini disokong oleh kajian Natalie (2007) yang menjelaskan bahawa penggunaan seni lebih berkesan daripada kata-kata dalam situasi yang melibatkan kesukaran menjelaskan emosi atau perasaan individu. Ini kerana menerusi seni membenarkan klien untuk merasai kesakitan, kemarahan dan kesedihan yang dialami oleh seseorang individu. Oleh yang demikian penggunaan terapi seni dalam proses kaunseling berupaya membantu pelajar PB melakukan perluhan sendiri mereka dengan lebih mudah semasa proses kaunseling dijalankan.

Di samping itu, penggunaan terapi seni membolehkan klien lebih memahami emosi dan perasaan yang dialami sendiri, sekaligus berupaya membantu klien mendapatkan celik akal terhadap masalah tersebut.

“kadang-kadang..klien kita ni..dia tak pandai meluahkan masalah.. atau pandangan mengenai sesuatu tu melalui percakapan..jadi dengan penggunaan seni dalam proses kaunseling, klien tak perlu bercakap dia hanya meluahkan melalui hasil seni yang dia lakukan.. selain itu proses kaunseling menggunakan pendekatan ini menjadi ruang untuk klien meneroka diri dia..kemudian ada sesi untuk kita berkongsi..dan akhirnya klien mendapat jalan kepada masalah yang dihadapinya..” (Tema: mudah untuk mendapat celik akal)

Selain itu penggunaan terapi seni dalam proses kaunseling juga membantu kaunselor mendapat gambaran sebenar perasaan klien menerusi hasil seni klien. Klien menghasilkan pelbagai objek dan imej dalam lukisan, di samping menggunakan pelbagai warna dalam hasil seninya.

“..yang lebih besar kan..kita boleh tengok gambar yang lebih besar mengenai matlamat hidup dia di sini lah..magnanya tentang pelajaran dia..kerisauan tentang pelajaran..lebih besar gambar yang di tujukan bermakna fokus utama masalah diri klien objek dan warna tu secara tidak langsung sebenarnya memberikan gambaran sebenar perasaan pelajar tu” (Tema : mudah menjelaskan masalah)

Dalam menjelaskan dapatan kajian ini, Lyshak-Stelzer, Singer St.John dan Chemtob (2007) menjelaskan bahawa imej-imej atau simbol yang dihasilkan oleh seseorang dalam hasil seninya boleh digunakan untuk menjelaskan pengalaman yang berkaitan dengan diri individu tersebut terutama dalam konteks sokongan sosial. Kesimpulan dapatan kajian ini iaitu hasil analisis temu bual kaunselor menunjukkan penggunaan terapi seni memberi peluang kepada klien untuk mengalami pengalaman seni tersebut sama ada aktiviti melukis, mewarna, membentuk tanah liat atau menghsilkan kolaj. Seterusnya pendekatan tersebut juga berupaya menggalakkan perluhan emosi atau perasaan klien menerusi aktiviti seni tersebut, di samping berupaya menggalakkan klien menceritakan hasil seni tersebut kepada kaunselor.

B) Maklum balas perlakuan pelajar PB terhadap masalah sosial dan emosional dalam proses kaunseling menggunakan pendekatan terapi seni

Secara keseluruhannya kedua-dua orang pelajar PB yang terlibat sepenuhnya dalam kajian ini menjelaskan bahawa penggunaan terapi seni dalam proses kaunseling ini memberi banyak manfaat kepada mereka. Mereka menjelaskan bahawa penggunaan modaliti seni seperti kolaj dalam proses kaunseling berupaya membantu meluahkan perasaan dan masalah yang dihadapinya dengan lebih mudah sebagaimana yang dijelaskan dalam pernyataan berikut:

“...saya berjaya meluahkan apa yang saya nak luahkan..saya rasa gembira lepas dapat cakap semua masalah saya..saya meletakkan bahan-bahan tu mengikut rasa hati saya jadi saya rasa benda tu macam berat misalnya masalah diri saya..study, jadi saya letak gambar buku, gambar alat solek, komputer..apa-apa la yang ada kaitan dengan diri saya” (Pelajar PB 1)

Hal ini disebabkan kebanyakan golongan pelajar menggunakan kaedah artistik untuk menggambarkan diri mereka juga menyampaikan makna kehidupan mereka kepada orang lain (Geldard dan Geldard 2004). Selain itu, kajian Curl (2008) mendapati aktiviti seni seperti menghasilkan kolaj mengandungi emosional katarsis yang berupaya membantu mengurangkan masalah tekanan melampau dalam kalangan penuntut Universiti Midwest USA. Tambah beliau lagi proses menghasilkan produk seni tersebut telah memberi peluang kepada klien untuk membuat pilihan sendiri dalam mengembalikan kawalan diri mereka untuk mencapai kehidupan yang lebih sihat dan bahagia. Dalam konteks ini, Curl (2008) percaya bahawa proses penciptaan seni secara semulajadi berupaya menyediakan individu yang berhadapan dengan masalah tekanan dengan pilihan, kebebasan dan kuasa yang mana kebanyakan daripada mereka tidak mendapat pengalaman seperti ini dalam kehidupan mereka.

Berdasarkan kolaj yang dihasilkan pelajar PB 1 menggambarkan dirinya sebagai individu yang berhadapan dengan banyak masalah. Ini digambarkan menerusi keratan akhbar dan majalah tentang buku, komputer dan barangan keperluan wanita seperti alat solek. Dalam menjelaskan hal ini, penggunaan keratan akhbar dan majalah ini membantu beliau menjelaskan masalah dengan mudah dan spesifik. Begitu juga dengan pemilihan warna bahan-bahan yang ditampal turut mempunyai maknanya tersendiri. Misalnya keratan akhbar dan majalah yang berwarna merah dan berwarna-warni melambangkan dirinya yang gembira atau ceria sebagaimana Gambarajah 1.

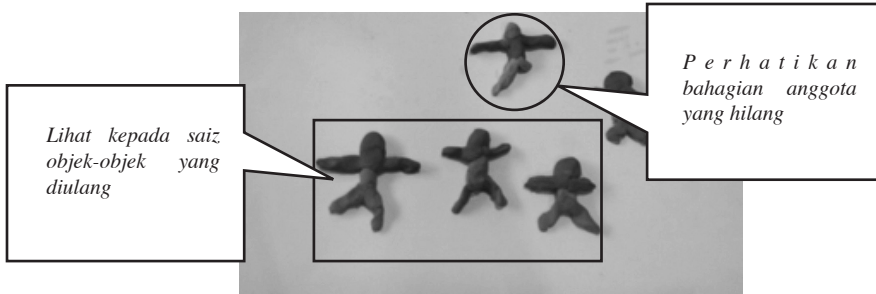
Gambarajah 1 Kolaj yang dihasilkan oleh pelajar PBI

Berdasarkan kolaj yang dihasilkan pelajar PB 1 menggambarkan dirinya sebagai individu yang berhadapan dengan banyak masalah. Ini digambarkan menerusi keratan akhbar dan majalah tentang buku, komputer dan barangan keperluan wanita seperti alat solek. Dalam menjelaskan hal ini penggunaan keratan akhbar dan majalah ini membantu beliau menjelaskan masalah dengan mudah dan spesifik. Begitu juga dengan pemilihan warna bahan-bahan yang ditampal turut mempunyai maknanya tersendiri. Misalnya keratan akhbar dan majalah yang berwarna merah dan berwarna-warni melambangkan dirinya yang gembira atau ceria.

Begitu juga penggunaan modaliti seni iaitu membentuk tanah liat dalam proses kaunseling, menjadikan beliau lebih berani untuk menceritakan masalahnya kepada kaunselor. Berikut merupakan pernyataan klien tentang perkara tersebut :

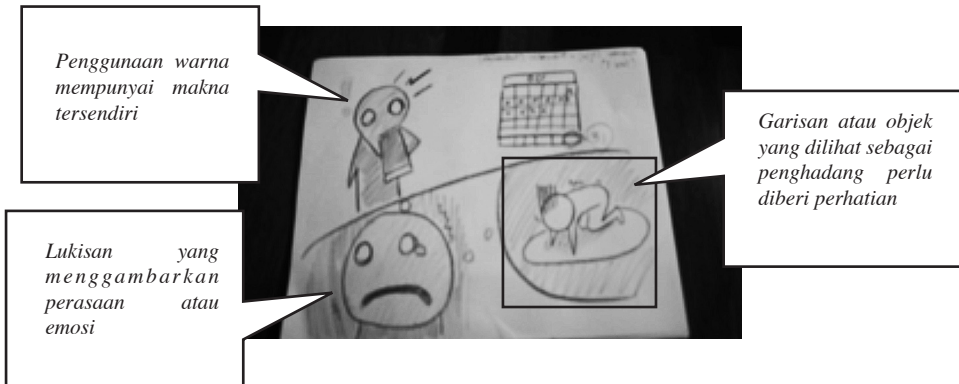
“..Saya lebih suka mendengar daripada bercerita..jadi dengan membentuk tanah liat tu saya jadi lebih berani dan lebih mudah untuk bercerita..Saya jugak gunakan tanah liat yang pelbagai warna..saya campurkan banyak warna dalam tanah liat tu..Saya bentukkan objek orang, rindu pada keluarga saya kerana tak biasa tinggal di asrama.. Saya nakkan ketenangan bersama-sama keluarga saya” (Pelajar PBI)

Ini kerana sikapnya yang lebih suka mendengar daripada bercerita menyebabkan beliau jarang menceritakan masalahnya kepada orang lain. Beliau turut menyatakan rasa mudah untuk menceritakan masalah dirinya di samping mengenal pasti jalan penyelesaian untuk mengatasi masalah tersebut. Menerusi tanah liat ini, beliau menyatakan rasa rindu kepada keluarga menyebabkan beliau membentuk objek orang. Beliau yang tidak pernah tinggal berjauhan dari keluarga melahirkan rasa sedih dan inginkan ketenangan bersama-sama keluarganya. Beliau turut menjelaskan pelbagai tanah liat berwarna digunakan semasa membentuk objek tersebut sepertimana Gambarajah 2.

Gambarajah 2 Hasil membentuk tanah liat oleh pelajar PB1

Seterusnya penggunaan modaliti melukis dalam proses kaunseling mempunyai kelebihan tersendiri, di mana pelajar PB1 rasa lebih mudah untuk melakukannya disebabkan tidak perlu memberikan tumpuan kepada ‘verbal’ sepertimana sesi kaunseling yang biasa. Dalam hal ini, beliau menggambarkan lukisan yang dihasilkan sebagai dirinya yang sedang dalam keadaan tertekan kerana berhadapan dengan pelbagai masalah iaitu mengejar masa untuk menyelesaikan tugas sekolah yang banyak sehingga menyebabkan beliau menangis sebagaimana yang dijelaskan dalam gambarajah 3. Tambah beliau lagi, penggunaan teknik ‘shading’ menggunakan pensil warna berwarna hitam banyak diaplikasikan dalam lukisannya di mana beliau menggambarkan dirinya yang sedang berada dalam ‘kegelapan’. Begitu juga dengan warna merah yang membawa makna dirinya yang selalu dalam keadaan marah dan tidak tenang.

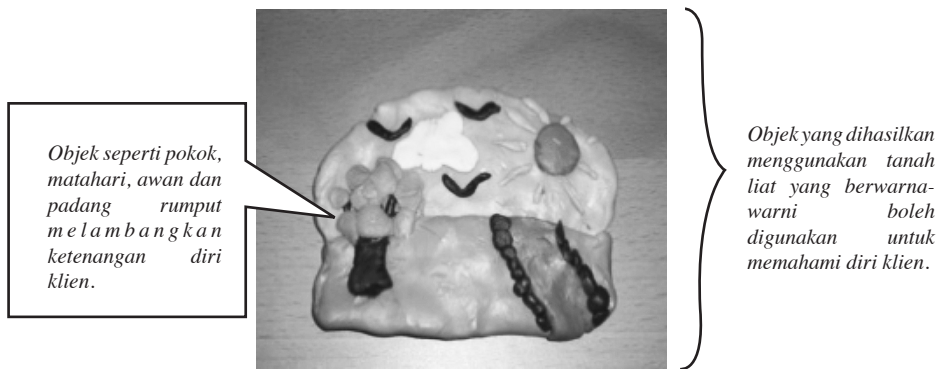

Gambarajah 3 Lukisan yang dihasilkan oleh pelajar PB1

Seterusnya pelajar PB 2 menjelaskan bahawa penggunaan terapi seni dalam proses kaunseling berupaya membantu pelajar PB2 meluahkan perasaan yang dirasainya kepada kaunselor tanpa keraguan. Dalam hal ini, pelajar PB2 menjelaskan bahawa beliau membayangkan perasaannya terlebih dahulu sebelum meluakkannya menerusi objek yang dihasilkan. Ini menjadikan setiap objek, simbol atau imej yang dihasilkan oleh pelajar ini melambangkan atau mewakili perasaan yang sedang beliau rasai sebagaimana yang dijelaskan menerusi pernyataan di bawah.

“Sesi ni membantu saya meluahkan apa yang kita rasa tu kita cakap, luahkan kat orang. Tak ada simpan kat dalam lagi. saya turut bayangkan apa perasaan, apa yang kita rasa then kita luahkan melalui, kita buat benda tu menggunakan clay setiap objek, simbol atau imej yang saya hasilkan daripada clay tadi melambangkan ataupun mewakili perasaan yang saya sedang lalui, saya ikut warna yang saya sukalah. Macam diri saya, saya letak warna hijau yang melambangkan warna yang saya suka. So yang disekeliling tu yang melambangkan keluarga dan rakan-rakan saya letak warna-warnilah menunjukkan setiap orang tu ada pelbagai personaliti mereka. buat macam satu tempat, macam rumput ada rumput, ada burung, pokok dan macam nak menunjukkan perasaan yang tenang, damai..” (Pelajar PB2)

Jelas beliau lagi, warna tanah liat yang dipilih turut mewakili sesuatu dalam dirinya. Misalnya, beliau menggunakan warna hijau iaitu warna kesukaannya yang dijelmakan menerusi objek rumput yang melambangkan rasa ketenangan sebagaimana Gambarajah 4.

Gambarajah 4 Hasil seni pelajar PB2 daripada tanah liat

Manakala penggunaan modaliti melukis dalam proses kaunseling memberi suatu keseronokan kepada dirinya walaupun pada mulanya beliau rasa berdebar dan tidak tahu apa yang perlu dilukiskan. Namun menerusi modaliti seni ini beliau berupaya mengenal pasti rasa kepenatan yang beliau alami dengan kehidupan yang sedang beliau hadapi sepertimana yang terdapat dalam kenyataan di bawah. Dalam hal ini beliau menggunakan sesi kaunseling ini untuk menggambarkan tentang diri sendiri menerusi objek perempuan yang sedang tidur meniarap, sebagaimana dalam Gambarajah 5. Begitu juga dengan warna yang digunakan dalam lukisan ini iaitu warna hijau yang merupakan warna kesukaannya. Beliau turut memilih warna kuning untuk mewarnakan rambut beliau yang sememangnya perang.

“ Perasaan Dania seronok lah bila dapat melukis walaupun pada mulanya saya berdebar, risau tak ada lah sangat tapi saya nak lukis tu saya tak ada idea nak lukis. Saya lukis gambar orang tidur, orang tidur meniarap sebab masa saya lukis tu rasa penat ada, lelah ada, hidup kat sini bukan..bukan relax pun kan, so saya macam lukis lah kepenatan saya. Saya pilih warna terang dan saya tak ikut sangat warna yang saya pakai itu sebab dull sangat..sebab saya pakai all black..saya macam color je hijau.macam tu..suka hati saya..Saya pilih hijau..kerana saya sangat minat warna hijau..Rasa macam..lega sedikit pun ada..lega sikit..dapat cerita masalah pada kaunselor..” (Pelajar PB2)

Rajah 5 Lukisan yang dihasilkan oleh pelajar PB 2

Sebaliknya pengalaman pelajar PB 2 melalui sesi kaunseling menggunakan aplikasi modaliti kolaj merupakan suatu pengalaman yang menyeronokkan bagi dirinya. Beliau berasa selesa, lebih terbuka tanpa berasa takut untuk berkongsi masalah dan perasaannya dengan kaunselor. Dalam sesi ini, beliau memilih dan meletakkan gambar-gambar tersebut secara sepontan. Walau bagaimanapun, gambar-gambar dalam kolaj tersebut sebenarnya melambangkan keinginan dan impiannya suatu hari nanti. Selain itu, gambar-gambar yang dipilih itu turut melambangkan rasa marah dan kecewanya terhadap seseorang sebagaimana Gambarajah 6.

Gambarajah 6 Kolaj yang dihasilkan oleh pelajar PB 2

Secara keseluruhannya, pelajar PB2 menyatakan rasa seronok berada dalam sesi kaunseling tersebut. Selain itu, beliau turut menjelaskan bahawa penghasilan kolaj menjadikan beliau tidak berasa segan untuk menceritakan masalah kepada kaunselor. Beliau mengakui dirinya tertekan disebabkan tugas yang banyak sehinggakan beliau tidak dapat melakukan aktiviti lain. Menerusi sesi kaunseling yang dijalankan beliau memahami akan permasalahan dirinya sehingga membolehkan beliau mengubah sikap negatifnya dan tingkah laku ke arah positif sebagaimana yang dinyatakan seperti di bawah.

“Gambar-gambar dalam kolaj ini melambangkan apa yang saya nak..saya highlight kan gambar-gambar ni melambangkan rasa marah dan kecewa.. ada harapan jugak..saya meletakkan semuanya secara seponan..Saya suka hijau sebab tu warna kegemaran saya..saya jelaskan perasaan saya dan apa yang saya nak dalam hidup macam gambar duit, tugas yang tak siap, nak belajar ke luar negara..saya rasa seronok dan tiada rasa segan silu untuk menceritakan masalah kita kepada Cikgu Y..saya stress bnyk sangat kerja yang perlu disiapkan..tapi saya kena buat jugak....saya puas hati dan kolaj ni salah satu cara yang mudah untuk menyampaikan masalah saya pada orang lain..sekarang ni saya tahu apa yang perlu saya buat untuk menyelesaikan masalah saya..saya mengubah tingkah laku saya dari positif ke negatif..” (Pelajar PB 2)

KESIMPULAN

Secara keseluruhannya, semua kaunselor memberikan maklum balas yang positif terhadap penggunaan terapi seni dalam proses kaunseling. Kaunselor mendapati klien meluahkan perasaan atau emosi mereka dengan mudah tanpa perlu menjelaskan dengan kata-kata. Situasi ini berlaku kepada pelajar PB yang sukar menjelaskan perasaan atau emosi yang dirasakan ketika itu. Kadang kala klien menunjukkan tingkah laku seperti menentang seolah-olah tidak mahu memberikan kerjasama. Sebenarnya klien tidak mengetahui bagaimana untuk menjelaskan perasaan atau emosi mereka dengan perkataan. Oleh yang demikian penggunaan terapi seni dalam proses kaunseling berupaya membantu klien mendapat cukup masa dan ruang untuk meneroka masalah diri mereka seterusnya mendapatkan celik akal terhadap masalah yang dihadapinya, sekaligus berupaya mencipta persekitaran terapeutik untuk klien meluahkan perasaan atau emosi yang dialami sehingga klien merasakan kelegaan kesan daripada proses tersebut.

Manakala hasil maklum balas dua orang pelajar PB mendapati kebanyakan mereka menyuarakan rasa seronok dan lega kerana dapat menggambarkan perasaan atau emosi yang dirasainya kepada kaunselor. Jelaslah bahawa seni berfungsi untuk membantu klien mensintesis dan menggabungkan perasaan kehilangan dan kesengsaraan yang dihadapi klien menerusi proses perluhan tersebut. Dalam konteks ini pelajar PB berupaya mengenal pasti perasaannya terlebih dahulu sebelum

meluapkannya menerusi objek yang dihasilkan. Ini menjadikan setiap objek, simbol atau imej yang dihasilkan oleh pelajar ini melambangkan atau mewakili perasaan yang sedang beliau rasai.

RUJUKAN

Abu Yazid, A.B. & Aliza, A. 2009. Sokongan psikologikal dan sosio-emosi pelajar pintar cerdas. Dlm Noriah M.I., Rosadah A.M. & Siti Fatimah M.Y. (Pyt.), *PERMATApintar: Pengalaman UKM*. Bangi: UKM.

Berita Harian Disember. 2009.

American Art Therapy Association. 1996. About art therapy (atas talian)

Burke, A. 2009. Gifted and grieving. *Gifted Child Today*. Vol 32 (4), pp 31 – 37

Brandsma, L dan Herbert, D. J. 1997. The use of creative arts therapies in counseling and psychotherapy, *Counseling and Human Development*, Vol 30 (3), pp 1-10

Cochran, L. J. 1996. Using play and art therapy to help culturally diverse students overcome barriers to school success, *The School Counselor*, Vol 43, pp 287 - 298

Colangelo, N. 2002. Counseling gifted and talented students, *The National Research Centre on the Gifted and Talented*, pp 5-11

Curl, K. 2008. Assessing stress reduction as a function of artistic creation and cognitive focus. *Journal of the American Art Therapy Association*. Vol 25 (4), pp 164 – 169

Furth, M.G. 1988. *The Secrets World of Drawings : Healing Through Art A Jungian Approach*. USA : SIGO Press

Gallagher, J.J., dan Gallagher, S.A. 1994. *Teaching the gifted child*, 4th Ed. Boston, MA:Ally

Geldard, K. dan Geldard, D. 2004. *Counseling Adolescents*, 2nd Ed, SAGE Publication

Gladding, T. S.1995. Creativity in counseling. *Counseling and Human Development*. Vol 28 (1), pp 1-12

Kahn, B. B. 1999. Art Therapy with adolescents: Making it work for school

- counselors. *Professional School counseling*. Vol 12 (4), pp 291-298
- Khatena, J. 1992. *Gifted : Challenge and Response for Education*. USA : F.E Peacock Publisher
- Lyshak-Stelzer. , Singer, P, St. John. P dan Chemtob, M Claude (2007). Art therapy for adolescent with posttraumatic stress disorder symptoms : a pilot study. Art therapy : *Journal of the American Art Therapy Association*. Vol 24 (4)
- McEachern, G.A. 2001. Gifted students with learning disabilities : implications and strategies for school counselors, *Professional School Counseling*, Vol 5(1), pp 17-24
- Malchiodi, C. A. 1998. *Understanding Children's Drawing*. New York: MacMillan
- Moon, M.S. 2007. *Counseling needs and strategies*. Dlm M. Neihart, S.M. Reis, M.S., Robinson,
- N. dan Moon, M.S.(pnyt). *The Social and Emotional Development of Gifted Children: What Do We Know*, pp 213-222. Waco, TX ; Prufrock Press Publication.
- Natalie Rogers. 2007. Dalam John Sommers-Flanagan: The Development and Evolution of Person-Centred Expressive Art Therapy: A Conversation with Natalir Rogers. *Journal Of Counseling and Development*. Vol 85(1)
- Natalie Rogers. 1993. *The Creative Connection*. USA : Science & Behavior Books, Inc
- Ng Sen Fa & Sandiyao Sebestaian. 2005. *Masalah Pendidikan*. Masalah sosio-emosi kanak-kanak Pintar Cerdas. Kuala Lumpur : UM
- Noriah & Abu Yazid 2010 Noriah Mohd Ishak dan Abu Yazid Abu Bakar. 2010. Psychological issues and the need for counseling services among Malaysian gifted student. www.elsevier.com/locate/procedia
- Noriah Mohd Ishak dan Siti Rahayah Ariffin. 2005. Understanding emotional intelligence of Malaysian teachers. Proceeding untuk 12th International Conference (ISATT), pp 454 - 461 Oxford Dictionary of Psychology. 2003. Oxford Press : UK
- Paw Eng See, Noriah Mohd Ishak Dan Salleh Amat. 2008. Lukisan sebagai proses diagnosis dan intervensi rawatan dalam sesi kaunseling, *Jurnal Perkama*, Vol 14, pp 1- 22.

- Peterson, J.S. 2001. Addressing counseling needs of gifted students. *Professional School Counseling*.
- Reiss, M.S dan Renzulli, S. J. 2009. The schoolwide enrichment model : a focus on student strength & interests, *System and Models for Developing Programs for the Gifted and Talented*. USA : Creative Learning Press
- Riley, S. 2001. Art therapy with adolescents. *Western Journal of Medicine*. Vol 175 (1)
- Rogers, Carl. 1980. *A Way of Being*. Boston : Houghton Mifflin,
- Rosadah Abd Majid, Noriah Mohd Ishak dan Zalizan. 2006. Profil pemprosesan kognitif pelajar pintar cerdas akademik di sekolah menengah, *Jurnal Pendidikan*, Jil 31, hlm 35 – 49.
- Schirmacher, R. 2006. *Art and Creative Development for Young Children*, 5th Ed. USA : Thomson Delmar Learning
- Sommers-Flanagan, J. 2007. The development and evolution of person-centered expressive art therapy : a conversation with Natalie Rogers, *Journal of Counseling and Development*, Vol 85 (1), pp120 – 125
- Woods, S. 2010. Best practices in counseling the gifted in school : what's really happening?, *Gifted Child Quarterly*, Vol 54 (1) pp 42 – 58
- Yin, K.R. 2009. *Case Study Research : Design and Methods*. 4th Ed. USA : SAGE Publication
- Yoo, E.J dan Moon, M. S. 2006. Counseling needs of gifted students : an analysis of intake forms at a University – based counseling centre, *Gifted Child Quarterly*, Vol 50 (1), pp53 - 61

Profil Penulis

Rafidah Kastawi
Pelajar Doktor Falsafah
Fakulti Pendidikan
Universiti Kebangsaan Malaysia
43650 UKM, Bangi
raf_cast07@yahoo.com / 016-2543131

Noriah bt Mohd Ishak, PhD
Profesor
PERMATApintar Negara
Universiti Kebangsaan Malaysia
43650 UKM, Bangi